

Boris Golec

K prikazu novejšje zgodovine v *Slovenskem zgodovinskem atlasu*

(Ljubljana, Nova revija, 2011)

Ni običajno in morda na prvi pogled tudi ne korektno, da soavtor monografije po njenem izidu javno komentira delo drugega soavtorja, kar bom storil v pričujočem zapisu. A pri *Slovenskem zgodovinskem atlasu* gre za drugačno situacijo in ugovor, da bi morebitna odprta vprašanja lahko prediskutiral s soavtorji še pred izidom knjige, žal ne bi vzdržal. Resnično žal, kajti ta izgubljena in zamujena priložnost je sopovzročila nemalo kritik (do)končnega izdelka našega večletnega dela, posledice njegovega dometa, takšne in drugačne, pa bo glede na visoko naklado atlasa in široko ciljno publiko čutiti še zelo dolgo. Obžalujem, da avtorji pred izidom nismo imeli vpogleda v celoto, ki se je »stekala« pri založbi, da je bila koordinacija pomanjkljiva (medtem se je zamenjal urednik), nastajanje besedilnega dela atlasa, zlasti uvodov k poglavjem, pa je teklo ločeno od kartografskega dela (pri tem je kartografka opravila hvalevredno poslanstvo in upravičeno so jo nazadnje uvrstili med avtorje). Oglašam se tudi zato, ker za končni izdelek posredno nosim večjo »krivdo« od kolegov soavtorjev, saj sem jeseni 2004 k projektu pristopil prvi ter bil hkrati s povabilom naprošen, naj poiščem še druge sodelavce. Vsi štirje so se povabilu nemudoma odzvali in vsi razen sodelavca za področje cerkvene zgodovine smo bili v skladu z željo založnika tedaj resnično še zgodovinarji »mlajše generacije«.

Ko sem nekaj dni po izidu atlasa na prvi javni predstavitvi 23. avgusta 2011 v Ljubljani (te sem se edine tudi udeležil) izrazil prepričanje, da sedem let za nastajanje dela ni predolga doba in da bi bilo dobrodošlo še kakšno leto za usklajevanje, se nisem zavedal, kolikokrat se bom teh svojih besed spomnil. Ocene in poročila o atlasu so namreč odtlej opozorili na več slabosti rezultata našega dela. Vseh poročanj nisem spremljal (avtorje je o odzivih nekaj časa obveščala Nova revija), a kolikor mi je znano, je v znanstveni periodiki do danes (24. junija 2012) zagledala luč sveta ena sama ocena, objavljena februarja letos v *Kroniki*,¹ v naslednji, junijski številki iste revije pa odziv na del te ocene.² Prebiranje obeh, še posebej odziva, opazno daljšega od recenzije, me je tudi spodbudilo k pisanju. Ker se želim omejiti na oceno/e in odziv/e znotraj stroke, se v svojem pisanju deloma opiram na

¹ Simon Purger, Slovenski zgodovinski atlas (avtorji France M. Dolinar et al.). Ljubljana : Nova revija, 2011, 263 strani. *Kronika* 60 (2012), št. 1, str. 176–179.

² Aleš Gabrič, Odgovor na recenzijo Simona Purgerja. *Kronika* 60 (2012), št. 2, str. 313–316.

recenzijo Simona Purgerja in na odziv soavtorja atlasa Aleša Gabriča, namenoma pa puščam ob strani prispevke v časnikih in strokovnih revijah.³

V relativno majhnem nacionalnem prostoru so kritične ocene znotraj zgodovinske stroke veliko bolj izjema kot pravilo, kar je na neki način sicer logično in razumljivo, le stežka pa tudi opravičljivo, saj takšna praksa težko prispeva k razvijanju znanosti in kritičnega mišljenja. Vsaka izražena kritika namreč ni »obračunavanje« osebne ali nazorske narave, čeravno najdemo tudi takšne primere, pogosteje v odzivih na ocene kot v ocenah samih. V izogib morebitnim nesporazumom naj povem, da se z oseb(ostn)o in nazorsko platjo sodelavcev atlasa nisem ukvarjal ne med njegovim nastajanjem ne pozneje. Zagotovo jih leta 2004 ne bi povabil k sodelovanju, če bi dvomil o njihovi profesionalni korektnosti. V projekt se prav tako ne bi podal, če za to nalogo ne bi našel (vsaj po svojem prepričanju) primernih avtorjev. Zdaj, ko je stvar (večidel) za nami, si dovoljujem nekaj osebnih razmišljanj o tem, kaj bi lahko bilo oziroma tudi kaj bi moralo biti narejeno bolje ali drugače. S svojim pisanjem se ne nameravam spuščati v polemiko, še zlasti ne, če se ne bi bila sposobna odmakniti od osebnega nivoja in iskanja apriornih razlogov, zakaj se kdo z določeno trditvijo ali pogledom ne strinja. Poglavij Aleša Gabriča, na katera se moja opažanja nanašajo, nisem sistematično analiziral. Uporabljeni primeri so ponazoritvene narave (vzorčni) in zategadelj nujno selektivni. Odgovor na morebiten ugovor, zakaj sem poudaril prav te primere in zakaj ne (še) česa drugega, zato najbrž ni potreben.

Ni dvoma, da bi v atlasu pri slehernem poglavju od prazgodovine do samostojne Slovenije našli še nemalo vsebin oziroma kartografskih prikazov, ki v tovrstna dela sodijo, a jih v našem pogrešamo. Nekaterih »manjkajočih« iz »svojega« obdobja sem se, denimo, domislil šele po izidu. Treba je seveda upoštevati objektivne okoliščine – tudi omejen obseg atlasa –, a je teža pogrešanih vsebin vendarle različna. Vprašanje, kateri zemljevidi bi še (nujno) prišli v poštrev in zakaj, zavestno puščam ob strani, kakor tudi, ali je kateri od sedanjih odveč. Prepričan sem, da prikaz kakšnega manj pomembnega pojava ali dogodka ne more biti moteč, če je hkrati upoštevano in prikazano tisto, kar je močno ali celo usodno zaznamovalo določeno zgodovinsko obdobje in prostor. Ne pravim *ustrezno* prikazano, temveč prikazano z *ustreznim poudarkom glede na celoto*, tj. glede na druge kartografske prikaze in spremljajoča besedila.

Pri vprašanju, kateri zemljevid(i) manjka(jo), bom naredil edino izjemo s Kozlerjevim *Zemljevidom slovenske dežele in pokrajin* (1853), za katerega sem bil skoraj do zadnjega prepričan, da ga bom našel nekje blizu začetka poglavja o obdobju 1848–1918, a ga v atlasu na moje veliko presenečenje ni. Glede na to, da sodi zemljevid v začetek obdobja, ki neposredno sledi »mojemu« obdobju (do 1848), in da smo se o njegovi objavi nekajkrat pogovarjali kot o dogovorjeni stvari, je ta izjema upravičena. Še posebej tudi zato, ker gre za prvi prikaz »Slovenije«, neposredno po nastanku prvega slovenskega narodnega programa. V atlasu je bil

³ Od zgodovinarjev je kratko oceno kot odziv na povabilo urednice *Pogledov*, priloge *Dela*, napisala Tamara Griesser Pečar (*Pogledi*, št. 20, 12. 11. 2011), v *Zgodovini v šoli* pa je izšlo krajše poročilo Vilme Brodnik (*Zgodovina v šoli XXI* (2012), št. 1–2, str. 77).

Kozlerjev zemljevid načrtovan kot »protiutež« Czoernigovi etnografski karti (ne v vsebinsko-interpretativnem smislu, ampak kot njeno nadaljevanje), glede na svoj zgodovinski pomen in težo pospremljen z ustreznim komentarjem. Komentirana objava v nacionalnem atlasu bi bila idealna priložnost in hkrati referenca za interpretacije zemljevida v prihodnje, potem ko so ga v zadnjih desetletjih nekajkrat zlorabili v politično-propagandne (nacionalistične) namene. S postavitvijo v zgodovinski kontekst in opozorilom, da je na zemljevidu vrisana tudi narodna meja, pa čeprav ponekod potegnjena »na škodo« Slovencev (to v 20. stoletju ni ostalo brez posledic), bi Kozlerjev zemljevid v *Slovenskem zgodovinskem atlasu* opravljal poslanstvo, ki ga v drugih objavah ne more oziroma ga lahko le deloma. Če nič drugega, Kozler sodi v atlas v izogib nadaljevanju (hotenih ali nehotenih) zmotnih laičnih interpretacij o večjem obsegu slovenskega narodnega prostora v preteklosti. Ne nazadnje je pomemben dokument časa in si mesto v atlasu zasluži vsaj toliko kot prikazi razmejitvenih predlogov po obeh svetovnih vojnah.

Tudi v pričujočem zapisu zaseda največ prostora vojni in povojni čas, obdobji, s katerih prikazom sta bili zgodovinarska in nezgodovinarska javnost (sodeč po (ne)objavljenih odzivih) doslej daleč najmanj zadovoljni. Glede na prelomnost in posledice druge svetovne vojne na Slovenskem bi bil gotovo vsak prikaz tega obdobja med najbolj kritiziranimi. O tem ne dvomim. Lahko pa bi kritikom vzeli iz jader nemalo vetra, če se avtor ne bi lotil obravnave tako površno. Ni mi najbolj blizu izraz *uravnoteženost*, še teže je v zgodovinopisju z *objektivnostjo*, zlasti ob relativno kratki časovni distanci. Morda se je avtor trudil doseči vse naštetu, a tega kljub dobri volji nisem mogel zaznati.

Kje torej vidim težave? Če v prostorsko omejenem, zato domala enciklopedično zasnovanem, široki strokovni in laični javnosti namenjenem »standardnem delu« ne najdemo določenih temeljnih informacij, je najbrž posredi neka ovira. Tem prej, če je v uvodnem besedilu v poglavje Slovenci v Jugoslaviji (str. 161–167) dovolj prostora za spremljevalne posledice in ponazoritvene primere. V omenjenem poglavju je zlasti za obdobje druge svetovne vojne izrazito pomanjkljiva kronologija, in to ravno v prikazu časa, v katerem je pomemben domala vsak dan, saj se »obrati« in »zasuki« vrstijo z neprimerljivo večjo hitrostjo. Nekaterih bistvenih podatkov za razumevanje obdobja 1918–1991 preprosto ni, čeprav je uvodno poglavje namenjeno prav temu. A pogrešamo jih tudi v nadaljevanju pri zemljevidih. Glede na poudarjanje določenih dejstev ali dogodkov ter odsotnost drugih, takih z neprimerno večjo težo, se je težko znebiti občutka, da je avtor sicer neizogibno selekcijo opravil precej samovoljno. Težnji po uravnoteženosti ni mogoče zadostiti z uporabo »težkih besed« pri presojanju dejanj ene in druge v vojno vpletene strani, objektivnosti pa ne more biti tam, kjer izpostavimo posamezna »sporna« dejanja enih (merjeno tudi z očmi medtem že »razsvetljenih« vnukov), ne da bi hkrati spregovorili o »spornem« ravnanju drugih v istem času in prostoru. Če smo že poudarili eno, zakaj molčati o drugem in tretjem? In še posebej, zakaj avtor v uvodnem poglavju, ki bi moralo biti napisano karseda strnjeno in povedno, pa četudi bolj sproščeno kot enciklopedična gesla, čuti potrebo kar koli pojasnjevati s pogojnikom: »kaj bi verjetno bilo, če bi bilo«? Zlasti ker takšno v zgodovinopisju

težko dopustno metodo uporabi v kontekstu, ki daje občutek, da skuša na vsak način nekaj opravičiti. Takšna osebna reminiscenca bi bila v znanstvenem delu do neke mere še sprejemljiva, nikakor pa ne sodi v atlas, ki je med drugim pedagoški pripomoček. Končno se sprašujem, kje so bili recenzenti in ali so vsi navedeni enako odgovorni. Glede na to, da se ukvarjajo z različnimi obdobji, najbrž ne.

Nekaterih stvari, ki jih bom navedel v podkrepitev zgornjih splošnih opažanj, se je dotaknil že Simon Purger v *Kroniki* in jih tu ne bi želel ponavljati. Neizogibno pa se moram tudi sam ustaviti vsaj pri eni bistveni stvari – pri neomembi (komunistične/socialistične) *revolucije* (Purger, str. 178). Na Purgerjev utemeljeni očitek, da gre vendar za temeljno značilnost vojnega in povojnega obdobja, je Aleš Gabrič na moje neizmerno začudenje odgovoril kot nekdo, ki obdobja sploh ne bi poznal: »Sam sem izpostavil, da je bil glavni cilj komunističnega vodstva prevzem oblasti po vojni; jasno je menda, da so se lahko lotili revolucionarnih ukrepov šele po tem (sic!), ko so se dokopali do popolne oblasti.« (Gabrič, str. 315) Stavek sem moral prebrati večkrat, a še vedno nisem povsem prepričan, ali ne gre za lapsus. Ali pa je morda čas med letoma 1941 in 1945 tekel v obrnjeni smeri? Neomembo revolucije kolega Gabrič pojasnjuje še z besedami: »Cilji komunistične oblasti bralcu teh strani nikakor niso zakriti, čeprav morda pogreša to ali ono besedo.« (Prav tam) Besedna zveza »to ali ono« ne more nadomestiti »katere koli« besede, in ta je bila v Gabričevi in moji mladosti izrečena in slišana neštetokrat, vklesana je na številnih spomenikih, končno tudi na enem glavnih ljubljanskih trgov. Ni katera koli. Vsi iz naše generacije smo jo morali dobro poznati od osnovne šole dalje. Če zdaj pri kom ni priljubljena, je povsem irelevantno. Tudi med vojno je niso povsod uporabljali enako odkrito, a jo je oblast pozneje zelo poudarjala in slavila. Postavljati »revolucionarne ukrepe« v čas po popolnem prevzemu oblasti (po vojni), lahko torej pomeni le dvoje: sprenevedanje ali ignoranco (v prvotnem in širšem pomenu besede). Bodi eno ali drugo, Alešu Gabriču se je glede na prejšnjo trditev očitno zapisal lapsus, ko je v čas po kapitulaciji Italije postavil poskus partizanskega obračuna z vojaškimi formacijami »slovenske protirevolucije« (!), pa tudi ko pri obravnavi maja 1945 govori o »političnem vodstvu protirevolucije« (*Slovenski zgodovinski atlas*, str. 164). Ker nisem strokovnjak za drugo svetovno vojno, se bom pustil podučiti poklicanim, ki bodo argumentirano razložili, kako je mogoč soobstoj ne-revolucije in protirevolucije.

V uvodnem prikazu dogajanj med drugo svetovno vojno na Slovenskem torej ni bilo prostora za *revolucijo*, našel pa se je prostor za omembo Narodnega sveta (*Slovenski zgodovinski atlas*, str. 163), ki je aprila 1941 obstajal vsega 12 dni. Revolucije ni niti pri obravnavi povojnega časa (ko naj bi se komunisti po Gabriču končno lahko lotili »revolucionarnih ukrepov«), zato pa v kratkem orisu druge Jugoslavije najdemo celo t. i. samizdate, ki so jih izdajali intelektualci v drugih komunističnih državah, medtem ko »v Jugoslaviji niso imeli pomembnejše vloge« (str. 166–167), in »podržavljenje najemniških stanovanj in zazidljivih zemljišč« leta 1958 (str. 166). O revolucionarnih ukrepih, »po tem ko so se [komunisti] dokopali do popolne oblasti« (tako Gabrič), pa lahko beremo kvečjemu med vrsticami.

Pomanjkljivo je opisan tudi način prevzema oblasti po koncu vojne, že kronološko. Še posebej neprofesionalno delujeta konstatacija, četudi postavljena v jugoslovanski kontekst, da »predvojne slovenske stranke sploh niso poskušale obnoviti delovanja in jih oblastem niti ni bilo treba prepovedati«, in oznaka »dejansko šibke opozicijske stranke« za onemogočene politične stranke v Srbiji in na Hrvaškem (str. 165). V atlasu, najsi bo v uvodu v poglavje Slovenci v Jugoslaviji (gre za obdobje 1918–1991) najsi bo pri zemljevidih, pogrešam tudi temeljni kratek oris idejne podstati, organiziranosti in delovanja vodilne politične sile druge Jugoslavije. O državnem nasilju nad državljani v Titovi Jugoslaviji in po Titu atlas molči, le mimogrede izvemo za posledico: »zmanjšanje števila političnih zapornikov« (str. 166). In pa, da se je »veliko ljudi izselilo zaradi strahu pred komunistično oblastjo in njenim terorjem«, kot lahko preberemo pod zemljevidom o demografskih posledicah 2. svetovne vojne, kjer je omenjena tudi »povojna politična emigracija« (str. 191). Še več, ene najpomembnejših ustanov oziroma podsistemov jugoslovanskega režima – politične policije – se avtorju ni zdelo vredno niti imenovati. Nadvse skrivnostno, primerno oznaki, jo je omenil kot »tajno policijo«, in to zgolj mimogrede v stavku: »Že med vojno je KPJ prevzela nadzor nad vojsko, tajno policijo in mediji.« (str. 164) Čigava je bila vojska, kdo je ustanovil »tajno policijo«, s kakšnimi pristojnostmi in delokrogom, pa tudi, katere medije si je partija »podredila«, si današnja mladina le težko predstavlja. Meni, ki ne pripadam šolajoči se generaciji, ampak, recimo, tisti z »vseživljenjskim izobraževanjem«, zvenijo takšne formulacije evfemistično. Izražajo bodisi avtorjevo nevživljanje v širok krog uporabnikov atlasa bodisi gre za nerodno evfemiziranje, zaradi katerega so stvari ostale nejasne. V osmih praznih vrsticah ob koncu uvodnega poglavja (str. 167) bi bilo o »tajni policiji«, dejansko eni temeljnih komponent političnega sistema, mogoče povedati vsaj najosnovnejše, ob Edvardu Kardelju, »partijskem ideologu« (tako Gabrič na isti strani), pa bi si omembo zaslužil vsaj še »prvi državni varnostnik« Aleksandar Ranković.

Le deloma se bralec lahko strinja z navedbami v kontekstu informbirojevskega spora, »da se je KPJ prebila na oblast z lastno vojsko« in »da Titov kult v Jugoslaviji ni zaostajal za Stalinovim v Sovjetski zvezi«, kar naj bi »omogočilo jugoslovanskim komunistom precejšnjo avtonomnost tudi v odnosu do komunistične centrale« (str. 166). Najbrž ni treba spomniti na odločilno težo sovjetske vojaške sile pri osv(ob)ajanju Srednje in Jugovzhodne Evrope in na podrejenost Titovega kulta Stalinovemu v prvih povojnih letih. Zgodovinarju in delu, ki ga je soustvarjal, tudi ne pritičejo besede, kot so: »da hoče Stalin zamenjati jugoslovanske oblastnike s sebi zvestimi strežaji«. (Prav tam) Kako je Tito dosegel notranjo disciplino v partiji in državi, bi bilo vredno najmanj takšne omembe kot trditev, da je Jugoslavija po začetku spora »poskušala velikemu bratu dokazati, da so v Jugoslaviji na oblasti pravi komunisti«, in to tako, da je »sovjetskemu tipu socializma« »stopila še nekaj korakov bliže po začetku spora« (prav tam). Ti »koraki« so v nadaljevanju povsem neslišni, kot bi se bilo bati dolge roke »tajne policije«.

Naj v nadaljevanju navedem nekaj bolj opaznih primerov pogrešanih osnovnih faktografskih podatkov v uvodu (str. 161–167). Poskus decentralizacije Kraljevine

Jugoslavije leta 1939 ni niti omenjen; na str. 171 najdemo sicer Banovino Hrvaško, a tudi tu brez vsebinske opredelitve in ustanovne letnice, tako da lahko le iz zemljevida pod besedilom (ne ob njem) sklepamo, kdaj je najbrž nastala. Glede na to, da je pri kratkotrajnem Narodnem svetu poleg dneva ustanovitve 6. aprila 1941 (ni pa omenjen njegov razpust) navedeno celo eno njegovih neuspešnih dejanj, bi bralec pričakoval vsaj datum ustanovitve Protiimperialistične fronte, ustanovljene dva tedna pozneje. O kapitulaciji Jugoslavije ni v uvodu niti besede, na njeno vlado v tujini naletimo prvič šele sredi vojne (str. 163), enako na golo omembo četništva (str. 164) in na poraz slovenskih četnikov v Grčaricah (str. 184). Draže Mihailovića v atlasu ni, Ivan Šubašić pade od nikoder leta 1945 zgolj kot Šubašić (str. 165), a ne v vlado, le s Titom se dogovarja. Bralec mora skratka zelo dobro poznati zgodovinske osebnosti, relacije in dogajanja. Tako, denimo, ne izve za datum nemškega napada na Sovjetsko zvezo, s katerim avtor povezuje preimenovanje Protiimperialistične fronte (str. 163) in poziv Osvobodilne fronte k oboroženemu uporju (str. 182). Od obeh zasedanj AVNOJ-a je le prvo, manj pomembno, opredeljeno z mesecem in letom, drugo, temelj za najpomembnejši državni praznik, pa je brez vsake časovne komponente (str. 164); pozneje izvemo za mesec (str. 187), medtem ko se dan skriva v omembi druge obletnice zasedanja (str. 193). Kot že rečeno, ne srečamo vlade Tito-Šubašić, ampak le dogovore obeh mož (str. 165) in sporazum, »po katerem sta dobila AVNOJ in Titova vlada mednarodno veljavo« (str. 187), vse brez časovne komponente. Konec vojne je prav tako časovno opredeljen šele pozneje, ob zemljevidu (str. 190), datuma razglasitve republike – nadvse pomembne prelomnice – ne najdemo (iz navedb na str. 165 sklepamo, da sodi nekako v čas med novembrom 1945 in januarjem 1946), ko pa je na str. 193 le naveden, je govor samo o novem imenu države. Iz vojnega časa so v avtorjevih očeh poleg 6. aprila 1941 pomembni le trije točni datumi: 20. april 1944 (domobranska prisega na Hitlerjev rojstni dan), 3. maj 1945 (zasedanje Narodnega odbora za Slovenijo) in 5. maj 1945 (ustanovitev Narodne vlade Slovenije). So res umestni, če ni drugih? Dejanski cilji in metode Komunistične partije ter slovenska specifičnost – formalna politična pluralnost v začetnem partizanskem gibanju in njen prisilni konec z Dolomitsko izjavo – so kriti v stavku: »Komunistična partija je želje po povojnem prevzemu oblasti zakrila z gesli o osvobodilnem boju, toda že med osvobodilno vojno je dejansko prevzela vse glavne vzvode odločanja v Osvobodilni fronti, ki je do pomladi 1943 tudi že izgubila prvotno formalno koalicijsko podobo« (str. 163) Podobno se informbirojevski spor pomladi 1948 samo začne, vrhunca z izključitvijo Jugoslavije iz organizacije pa ne doseže (str. 166). In tovrstnim nedoslednostim še ni konca. Nemara za druge republike ni veljalo isto kot za Slovenijo, o kateri beremo: »Za Slovenijo je bilo pomembno, da ji je vsaka [ustava] dodelila več pravic kot prejšnja« (str. 167).

Četudi je hotel avtor s konkretnimi »življenjskimi« podatki in s »slogovnimi elementi« popestriti uvod in besedila ob zemljevidih, jim je v veliki meri zmanjšal relevantnost, ko je na drugi strani poudaril nekogaršnje »slabosti« in zamolčal tovrstne »težave« drugega, dveh sodobnikov v istem času in prostoru. Prizadevanja Narodnega sveta med aprilsko vojno 1941, da bi celotno jugoslovansko Slovenijo zasedel en okupator, je brez navedbe, za katerega okupatorja je šlo, in brez ustreznega

komentarja (zadoščalo bi pol stavka) mogoče razumeti povsem napak. Tako kot ni pojasnjeno, zakaj se je ob nemškem napadu na Sovjetsko zvezo Protiimperialistična fronta preimenovala v Osvobodilno fronto in kaj je pomenilo njeno prvotno ime (str. 163). Tudi tu bi bilo dovolj le nekaj besed, zlasti o odločilni vlogi Kominterne za začetek oboroženega boja jugoslovanskih komunistov (ti med drugim niso bili ne prvi ne edini uporniki). V turbulentnem in skrajno negotovem času je pač težko biti prerok, pa če sediš na sejah Narodnega sveta, Protiimperialistične fronte ali v Churchillovem kabinetu. Ne razumem precej burnega odziva Aleša Gabriča (str. 314) na ugotovitev Simona Purgerja v oceni v *Kroniki* (Purger, str. 178), da ustanovitev Protiimperialistične fronte v atlasu ni omenjena niti razložena, čeprav je prav njena ustanovitev temelj za enega od slovenskih državnih praznikov. Osnovne informacije o predhodnici zelo pomembne organizacije, formalno na čelu zmagovitega političnega gibanja, namreč *resnično* pogrešamo, le njeno preimenovanje je omenjeno, a brez vzročne povezave z 22. junijem 1941.

Kmalu se pokaže, da določeni izrazi in izbor podatkov v atlasu ne morejo biti povsem naključni. Na str. 163 zanese Gabriča v težko izpodbijano apologetiko: »V svojih načrtih pa so slovenski *politiki starega kova povsem podcenili voljo večine Slovencev*, ki so menili, da je stanje nevzdržno, da jim preti propad in da je za rešitev vredno tudi kaj žrtvovati.« Čemu tako patetične besede? Potem ko v opisu vojnega časa še stopnjuje simpatije do ene v vojno vpletene strani, in uporablja »slogovne elemente«, kot je »begunska vlada« oziroma »emigrantska vlada«, pa, denimo, ob koncu podpoglavja med »dogodke, ki so sledili«, vključi »zlasti pobje številnih razoroženih pripadnikov kolaboracije in civilistov« (str. 164). Najbrž ni zmoten vtis, da iz besedila izhajajo avtorjeva različna merila, saj je nekaj označeno kot napačno, drugo pa prikazano najmanj precej bolj nevtrarno. Kako preprosto bi bilo bralcu razložiti, da sta na strani istih zaveznikov – sicer z različnimi preferencami – obstajala dva »tabora«, legitimistični z vlado v tujini (ta ima v dveh odstavkih kar tri nazive: begunska, emigrantska in kraljeva) in revolucionarni z vodstvom v Jugoslaviji, vsak s svojimi načrti in metodami. Tudi kolaboracijo bi mu neprimerno lažje približali v povezavi s protirevolucijo, a se zdaj omenjata vsaksebi in dajeta vtis, kot da je šlo za ločena pojava. Prepričan sem, da bi bralec potem bolje razumel tudi vse drugo, seveda ob dopolnjeni kronologiji in odpravi zlahka odpravljevih površnosti.

K avtorjevim vrednostnim sodbam in sosledici dogodkov, kot jo opisuje, naj dodam še nekaj pripomb. Začetek »državljanske vojne med sonarodnjaki« uvede takole: »V svojem protikomunizmu so šli [predvsem katoliški veljaki] tako daleč, da so bili pripravljene tudi vojaško sodelovati z okupatorjem. Dodatno je takšno pripravljenost spodbujal teror nekaterih partizanskih enot na prvih osvobojenih ozemljih in atentati na znane protikomunistične politike v Ljubljani.« (str. 163) Nič pa ni mogoče prebrati o koalicijskih prizadevanjih in o prvotni, ne tako hitro ugasli pripravljenosti mnogih za sodelovanje s komunisti proti skupnemu sovražniku. Je *Slovenska zaveza* umanjala po naključju? Narodni svet in Narodni odbor sta tu. Le to lahko preberemo, da so politiki, ki so ostali doma, »v Osvobodilni fronti videli zakrinkano Komunistično partijo in jo ocenjevali kot vse resnejšo tekmico za

prevzem oblasti po vojni« (prav tam). O močnem osipu podpornikov Osvobodilne fronte kot »nezanemarljivem« pojavu se ne moremo poučiti.

Najbolj nesprejemljiv del Gabričevega poglavja je zame druga vrednostna sodba, čeravno je previdno izražena s pogojnikom, a je prav zato še bolj moteča. »Ljudska fronta *bi* [na volitvah novembra 1945] *verjetno brez težav zmagala* tudi v bolj umirjenem političnem vzdušju, *saj je stavila na načela* narodnoosvobodilnega boja; podpirali so jo pripadniki osvobodilnega gibanja, z nekaterimi reformami pa so bili pridobljeni še glasovi tistih, ki so se za podobna načela navduševali že pred vojno.« (str. 165) Če je bila Komunistična partija Jugoslavije tako prepričana o zmagi Ljudske fronte »brez težav«, bi se ob teh besedah lahko vprašal bralec, zakaj potem ni dopustila demokratičnih volitev, brez terorja, predhodnih množičnih pobojev in drugačnih utišanj volivcev, saj bi prav s spoštovanjem demokratičnih načel in sploh le tako pridobila v očeh domače in tuje javnosti polno legitimnost, Tito pa bi izpolnil svoje obljube. Alešu Gabriču pravzaprav lahko pritrdim zgolj v enem segmentu: »podpirali so jo pripadniki osvobodilnega gibanja«. Ti so edini lahko jamčili zmago »brez težav«, in sicer s svojim orožjem. Pri tem se ne morem otresti vtisa, da skuša kolega opravičiti nedemokratičen prihod partije na oblast in s tem legitimirati skoraj pol stoletja njene vladavine. Upam, da se motim.

Tako kot resnično upam, da v odgovoru na oceno Simona Purgerja ni imel namena nikogar žaliti in podcenjevati, ko je v uvodu zapisal, da »se še vedno oglašajo kritiki, ki sicer *ne slovijo najbolj po svojih historiografskih študijah*, a se kljub temu vztrajno zaletavajo v predzadnje poglavje atlasa Slovenci v Jugoslaviji in poskušajo pokazati domnevne slabosti, pomanjkljivosti in izkrivljanja zgodovinske resnice, ki naj bi jo zakrivil avtor tega dela atlasa« (Gabrič, str. 313). Bilo bi res nenavadno, ko bi kolega Gabrič argumente pisca ocene v *Kroniki* kolega Purgerja zavračal (tudi) zaradi različne (formalne) stopnje izobrazbe in izkazane bibliografije. Simon Purger je zase navedel, da je »profesor oziroma učitelj zgodovine« in »preučevalec ter iskalec resnice o preteklosti, čemur se kot človek in zgodovinar čuti(m) zavezanega« (Purger, str. 177). Aleš Gabrič ga v svojem odgovoru prvič omeni kot človeka, ki se je »predstavil kot učitelj zgodovine in iskalec resnice«, ga nato še nekajkrat označi kot »iskalca resnice«, v odgovor na Purgerjev kritični pogled na nekatere njegove interpretacije pa zapiše, da »v svojem iskanju resnice ne razkrije, zakaj zagovarja drugačna stališča in od kod je povzel svoje ocene dogajanja na Slovenskem med 2. svetovno vojno in po njej«. Purger naj bi »sledil teзам, ki so nastale že med vojno v političnem taboru meščanskih strank in jih je po vojni v tujini intenzivno razvijala slovenska politična emigracija« (Gabrič, str. 315). Priznati moram, da mi takšna formulacija zveni zelo znano iz nekih drugih časov. Neprimeren je tudi Gabričev sklepni del misli: »Če [Purger] bolj zaupa interpretacijam, ki imajo v strokovnih krogih le omejen vpliv, bi v polemiki vsekakor moral poudariti, zakaj se ne strinja z ocenami iz temeljnih zgodovinskih študij o tem obdobju.« (Gabrič, str. 315) Katere študije naj bi bile temeljne, lahko bralec, z nekaj truda sicer, sklepa iz seznama literature v atlasu. Čeprav »ne slovim ravno po svojih historiografskih študijah« za to obdobje, moram ugotoviti, da kakšno temeljno delo o drugi svetovni vojni na Slovenskem na tem seznamu

pogrešam. Kakor tudi duha, ki ga izžareva pregled novejše slovenske zgodovine izpod peresa Petra Vodopivca.

Če deloma še lahko razumem pristop Aleša Gabriča k problematiki druge svetovne vojne v atlasu, sicer neprimeren za strokovno delo tega tipa, se vendar vedno znova čudim tonom in argumentom, s katerimi odgovarja na ocene svojega dela pri atlasu. Namesto da bi svoj odgovor v *Kroniki* podal v duhu strokovne korektnosti – tudi če bi menil, da si avtor ocene tega ne zasluži –, Gabrič odgovarjanje že vnaprej označuje kot »nesmiselno bojevanje z mlini na veter«, češ da »njegovim argumentom nasprotna stran sploh ni pripravljena niti prisluhnuti« (Gabrič, str. 313). Purger naj bi v zvezi s poveljnimi poboji »v absurdnem stilu« zapisal, »da pogreša omembo, da je pobje potekal brez ustreznih sodnih postopkov«, ob čemer se je Gabrič »kar malce nasmehnil« (sic!) (str. 314). Po lastnih besedah naj bi namreč »jasno poudaril tudi v spremnem besedilu pod zemljevidom«, »da je za dejanji stal najvišji državni vrh« (prav tam). Morda je kolega Gabrič v resnici želel biti jase in tudi kaj poudariti, toda v atlasu pod zemljevidom na str. 191 glavni krivec za poboje ni naveden; govor je le o »poveljnih obračunavanjih nove komunistične oblasti«. Nemalo se čudim nadaljevanju Gabričevega odgovora: »Kritik pa je šel še korak naprej in brez zadržkov zapisal, da se je to zgodilo "z ukazom najvišjega državnega vodstva". Obžalujem le, da ni tega razkritja podkrepil z navedbo, kje je ta ukaz prebral ali videl (sic!), saj bi s tem pomagal tudi drugim raziskovalcem teh dogodkov in jih napotil na mesto, kjer bi lahko o tragičnih dogodkih oz. zločinih izvedeli še kaj več.« Aleš Gabrič, ki se je maloprej »kar malo nasmehnil« (str. 314), bi za te besede lahko požel le grenak nasmešek.

»Zdravo« samokritičnemu zgodovinarju ne bi smelo uiti etiketiranje, da recenzent »ne odstopa od dosedanjih ocen iz idejno ožje profiliranega slovenskega časopisja«. Mar pisanje Aleša Gabriča v *Slovenskem zgodovinskem atlasu* in še posebej v *Kroniki* tako jasno odstopa od načina pisanja »ožje profiliranega slovenskega časopisja«? Ali iz njegovih trditev in seznama literature v atlasu res izhaja, da tako dobro »pozna strokovno literaturo o vprašanih, za katere navaja dokončne in nedvoumne odgovore«? Nasprotno namreč očita Purgerju (Gabrič, str. 316). In ali mu mora Simon Purger res razložiti, »na katere [etične] dimenzije misli in katere naj bi bile po njegovem [Purgerjevem] mnenju ustrezne ter kdo mu je zagotovil, da so ravno njegova etična stališča najbolj pravilna in obvezujoča za vse ljudi«? (Gabrič, str. 313) Recenzent je zgolj konstatiral, da sintagma »zločinski pobje razoroženih enot kolaboracije« »psihološko zmanjšuje težo okrutnih pobojev, kar je etično nedopustno«. V nadaljevanju je še opozoril, da je atlas pedagoški pripomoček, po katerem bodo segali mnogi učenci in dijaki, ravno etična dimenzija pa se močno razvija v obdobju otroštva in mladosti (Purger, str. 178). Glede na celoten odziv Aleša Gabriča, način, ton, argumente, bi še sam lahko kaj dodal o etiki. Zgodovinarji je nikakor ne bi smeli zanemariti, vendar se to žal vedno znova dogaja – hote, nehote, iz nevednosti ali preprosto iz bojzani pred sesutjem lastnih samoidentifikacijskih predstav?